

Oláh Dániel

A közgazdaságtan elfeledett fogalmai: föld és járadék a 21. században

ABSZTRAKT

A modern neoklasszikus közgazdaságtan számos modellje szerint a két fő termelési tényező a munka és a tőke. E hasznos egyszerűsítésnek tűnő megközelítés azonban a neoklasszikus közgazdaságtan újítása: a 18-19. századi klasszikus gondolkodók számára a föld, mint termelési tényező volt az elemzések egyik központi fogalma. A tanulmány, amely a közgazdaságtan, illetve annak földrajzzal vett határterületeinek elméleteit vizsgálja történelmi megközelítésben arra a kérdésre keres választ, hogy a föld, mint termelési tényező mikor tűnt el a közgazdaságtanból, és hogy megjelent-e a gazdaságföldrajzban. Végül amellet érvel, hogy a föld, mint tényező egyes területeken, mint például az egyenlőtlenségek megértése, elengedhetetlenül fontossá válik, mindinkább a lokációs értéke miatt. A tanulmány következtetése, hogy minden közgazdasági elméletnek létezik egy gazdaságföldrajzi "tükörképe", a neoklasszikus közgazdaságtan imperializmusa pedig megjelent a gazdaságföldrajzban is.

ABSTRACT

According to several models in modern neoclassical economics the two major factors of production are labor and capital. This seemingly useful simplification is the innovation of neoclassical economics: thinkers of the 18-19th century considered land as a central concept of their analysis. This study analyzes the frontier theories of economics and geography in a historical context and poses the question of how land disappeared from economic theories and whether it appeared in economic geography. It argues that land is crucial in understanding inequalities because of its locational value. The conclusion is that every economic theory has a parallel theory in economic geography and the imperialism of neoclassical economics also appeared in economic geography.

Kulcsszavak: regionális gazdaságtan, elmélettörténet, járadék, geográfia, föld

Keywords: regional economics, history of economic thought, rent, geography, land

BEVEZETÉS

A főáramú közgazdaságtani elméletekben a föld rend szerint nem kap megfelelő szerepet. A klasszikus közgazdaságtan a 18. századtól viszont még különös figyelmet fordított a földtulajdonra és annak termelésbeli szerepének elemzésére. Adam Smith, David Ricardo vagy Thomas Malthus is a földtulajdonhoz kapcsolta a járadékot, jelentős jövedelemelosztási problémákat jelezve előre (MACFARLANE, L. 2017). Ők elsősorban a mezőgazdasági termőföld értékéről beszélnek, míg a modern értelemben a föld értékét egyre inkább az elhelyezkedés – a termelő tevékenység földrajzi elhelyezkedésének képessége – adja (BRAUND, M. 2005; HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). Azonban már a klasszikus hagyomány alatt megkezdődött a föld szerepének háttérbe szorulása, egy lehetséges magyarázat szerint azért, mert a 19. századi angliai társadalomtudósok számára már a dolgozók nyomora és a tőketulajdonosok rendkívüli gazdagsága volt igazán szembetűnő (STILWELL, F. és JORDAN, K. 2004).

A versengő közgazdasági iskolák, legyen szó osztrák, neoklasszikus, keynesi vagy posztkeynesi irányzatról, bár sok elemében ellentmondó elméleteket és feltevéseket alkotnak, mindannyian olyan közös elméleti modellkeretben mozognak, amelyben nem létezik föld. És bár a tudományos modellek (akárcsak a térképek) definíció szerint egyszerűsítenek, egy jó “térkép”, azaz tudományos elmélet nem hagyhatja figyelmen kívül a “földet”. Így egy jó (előrejelzéseket megfogalmazni képes) gazdasági modellnek is érdemes figyelembe vennie e termelési tényezőt a 21. században, különösen akkor, ha jövedelmi egyenlőtlenségeket vizsgál (STILWELL, F. és JORDAN, K. 2004). Hiszen amint arra HUBACEK és BERGH (2002) rámutat, minden erőforrásallokációs döntés a “földön”, térben történik. Elemzésünkben bemutatjuk, hogy az új, 2008-as válság utáni közgazdasági gondolkodásban miként jelenik meg a tér, a lokáció és a “föld”. Kutatásunk azért is illeszkedik releváns kutatási programba, mert HUBACEK és BERGH (2002) szerint a föld konceptualizálásának történeti elemzése rendkívül hiányos a szakirodalomban.

Az elemzés módszere az elsődleges és másodlagos szakirodalmi források áttekintő, értékelő összegzése. Ki kell emelni, hogy az elemzés fókusza a nyugati világ tudományos vitáira irányul. A közép- és kelet-európai elméletek külön tárgyalást érdemelnének azért is, mert itt jelentősen eltérő gazdasági fejlettségű, népsűrűségű és politikai berendezkedésű, földbőséggel küzdő térségekről volt szó a történelem során, ami az elméletekre is nagy hatást gyakorolt. A források kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy mindegyik fontos, főbb elmélettörténeti időszak megjelenjen, de itt is csupán az újkortól kezdődő, modern elméleteket elemezzük.

A kutatás célja egy elmélettörténeti értelmezés bemutatása. Elemzésünk a közgazdaságtan, illetve annak földrajzzal vett határterületeinek elméleteit vizsgálja történelmi megközelítésben és arra a kérdésre keres választ, hogy a föld, mint termelési tényező mikor és miért tűnt el a közgazdaságtanból, és hogy megjelent-e a gazdaságföldrajzban.

FÖLD A KLASSZIKUS KÖZGAZDASÁGTANBAN

Bár a klasszikus közgazdaságtan képviselői a “földtényező” fogalmában több esetben számos más természeti erőforrást együttesen kezeltek (óceánok, atmoszféra, energia) a klasszikus közgazdaságtan számára a földtényező mégis alapvető fontosságú volt. Különösen igaz ez a preklasszikus gondolkodókra, például Richard Cantillonra, aki szerint a földtényező az egyetlen valóban eredeti

értékforrás a gazdaságban és minden termék értéke visszavezethető arra, hogy mennyi földre volt szükség az előállításához (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). William Petty pedig azt kutatta, hogy miként vezethető vissza a föld a munkára, vagy a munka a földre, esetleg mindkettő valamely közös más értékforrásra (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). RYAN-COLLINS és társai (2017) szerint a klasszikus David Ricardo, John Stuart Mill és Adam Smith is nagy hangsúlyt fektetett a földtényezőre – mivel az ipari forradalom hajnalán is erősen éreztette hatását a preklasszikus korszak –, annak azokat a tulajdonságait hangsúlyozták, amelyek megkülönböztetik más termelési tényezőktől. Érdekesség, hogy Mill a későbbi neoklasszikus iskolához hasonlóan nagyrésztben mellőzött egy termelési tényezőt, de ez nem a föld, hanem ekkor még a tőke volt (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002).

A tőkével vagy az emberi erőforrásokkal szemben a föld kínálata a klasszikus időkben szűkösnek és rögzítettnek tűnt Nyugat-Európában (keleten kevésbé, ezért a keleti gondolatok más kutatás tárgyát képezhetik). Ebből következett Ricardo számára a “gazdasági járadék” fogalma, ami azt jelenti, hogy a földtulajdonos csak azért számíthat többletjövedelemre, mert egy szűkös jószágot, mezőgazdasági területet birtokol. Adam Smith szerint pedig a föld ára egy monopol ár, ebből pedig járadék származik. E klasszikus irányzat attól tartott, hogy a földtulajdonosok érdemi munka nélkül, kizárólag a tulajdonjogukból eredően szerzett járadéka egyre nagyobb vagyont képez, amely a jövedelmek növekvő részét szívja el a reálgazdaságból, a valós, termelékeny beruházások megvalósításától (RYAN-COLLINS, J. és társai, 2017; MACFARLANE, L. 2017). A 19. század későbbi gondolkodói ezért mindinkább a földtulajdon államosításában, vagy valamilyen módú közösségiesítésében gondolkodtak.

Igaz volt ez még a napjainkban a neoklasszikus egyensúlyelmélet egyik atyjának tartott León Walrasra is, aki amellet érvelt, hogy a földtulajdont és a természeti erőforrásokat államosítani kellene (POTIER, J-P. 2011). Így az állam tenne szert a tulajdonosi jövedelmekre, nem pedig magánszereplők halmozná fel azokat. Sőt, a kormányzat így olyan jelentős jövedelemforrást találna, hogy ez fedezné a jövedelemadók eltörlésének pénzügyi háttérét is. A modern közgazdaságtan számára meglepő, hogy még a kor általános egyensúlyi elmélettel foglalkozó (ám önmagát “tudományos szocialistának” nevező) közgazdászára is ilyen mértékben gyakorolt hatást a klasszikus irányzat által azonosított probléma: Walras szerint a föld államosítása vezethet a tökéletes piac gyakorlati modelljéhez (WALKER, D. A. 1987). Ebben tehát hasonlóan gondolkodott a klasszikusokhoz, például John Stuart Millhez, aki szerint a föld adóztatása a piac tökéletesítéséhez szükséges, az csupán a körülmények adta előnyöket formálja át társadalmi jólétté, megelőzve a gazdagok meg nem érdemelt járadékának kialakulását. Érdekesség azonban, hogy épp Walras alapozta meg azt az elvont matematikai modellelkel dolgozó, általános egyensúlyi gondolatkört, amely a földet mint termelési tényezőt később száműzte az elméletből (FOLDVARY, F. E. 2006).

NEOKLASSZIKUS FORRADALOM: TÉR, FÖLD NÉLKÜL

A klasszikus gondolkodók normatív, elosztást és igazságosságot vizsgáló megközelítését a neoklasszikus utódok a – korabeli fizikához, mint tudományos mércéhez való hasonulás céljából – a tudományosabbnak tartott pozitív megközelítésre cserélték le. Ennek azonban már az új nyelve, a matematika is sok esetben alkalmatlan a hatalmi, elosztási és normatív kérdések kezelésére. E normatív kérdésfeltevések központi témája, a földtulajdon és a járadék így szintén eltűnt a tudo-

mányból. John Bates Clark érvelése szerint a tőke, a munka és a föld is kezelhető úgy, ahogyan arra az üzletemberek tekintenek: absztrakt módon, termelési tényezők összességéként. Frank Knight például úgy vélte, hogy a földnek nincs különálló szerepe a termelési folyamatban, hiszen egyrészt nincsenek sajátos megkülönböztető tulajdonságai, másrészt a termőföldet a tőkejavakhoz, például a gépekhez hasonlóan kell fejleszteni és karbantartani (SCHUMPETER, J. 1954). E megközelítések segítették a termelésre vonatkozó általános elméletek megalkotását (RYAN-COLLINS, J. és társai, 2017). A folyamat eredményeként a termelési tényezők azonban két homogén termelési inputra, a munkára és a tőkére szűkültek le (FOLDVARY, F. E. 2006). A 20. század második felének domináns nemzetközi kereskedelmi modelljei – például a Heckscher-Ohlin modell – már mellőzték a természeti erőforrás-intenzív termékek modellekbe való bevonását (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002).

Hozzá kell tennünk, hogy nem csupán a neoklasszikus iskola létezett a századfordulón. A közgazdasági gondolkodás mindig több szálon futott, számos természettudománnyal ellentétben itt versengő világértelmezések formájában, hiszen egyikről sem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy jól írja-e le az emberi világot. A versengést a jelenkor mindig az elmélettörténészek szelektív narratívájában ismeri meg, amely egyes iskolákat a jelenkor érdekei mentén felnagyíthat. A neoklasszikus közgazdaságtan szempontjából elemző THISSE (2011) például azért foglalkozik csak Thünen, Hotelling és Krugman munkáival, mert szerinte sok más szerző műve “nem állta ki” az idők próbáját, vagy csak megtermékenyítőleg hatott az igazán jelentős alkotókra. A föld és a tér elemzése a módszertanilag elkülönülő “német iskolában” azonban szintén árnyaltan folyt, amely elvetette az általános társadalomtudományi törvények kutatására irányuló matematizáló törekvést, ehelyett mindig az empiriára épített. Ahogy a neoklasszikus közgazdaságtan fejlődött, úgy vált egyre inkább a tudományos főáramon kívülivé az esettanulmányi-történelmi megközelítés, amely a földnek is árnyaltabb, nagyobb szerepet kínált.

A német iskola számos tagja foglalkozott a regionális gazdaságtan kérdéseivel, közülük is von Thünen volt a helyelmélet “alapítója” (THISSE, J-F. 2011). Ezt követően Weber volt az első olyan gazdaságtudományt földtudományi szemléletben is oktató kutató, aki 1909-ben megalkotta az ipari telephelyek modelljét. Az ötvenes évek előtt Engländer, Ritschl, Christaller és Hoover is hasonló témákkal, a termelés és a települések térbeli elrendeződésével illetve az ezeket meghatározó szállítási költségekkel foglalkozott. Hotelling szintén egy alapvető kérdésre, a verseny térbeli elrendeződésére alkotott modellt (THISSE, J-F. 2011). Kritikával illette Webert John Bale, aki szerint a tökéletesen racionális tervezők és a leegyszerűsített költségfogalmak okozzák e kezdeti modellek esztétikus, olykor szimmetrikus formáit (NIANGLANG, P. S. 2010).

A német iskola a 20. század első felében volt domináns, a negyvenes évektől pedig már az Egyesült Államokba helyeződött az új gazdasági geográfia központja (érdekes módon e folyamat a közgazdaságtanban is végbement a század során). Itt hozta létre Walter Isard 1949-ben a neoklasszikus egyensúlyelmélet és a helyelmélet összehangolásából eredő új modelljét (ISARD, W. 1949). Az amerikai MIT professzora kritikával illette kortársait, mert azok szerinte egy tér nélküli “álomvilágban” élnek. Ennek egyik oka az volt, hogy Észak-Amerikában a föld a 19. században még nem tűnt végesnek – ezáltal elemzendő, fontos, a termelést korlátozó tényezőnek – a telepesek szemszögéből (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). A keynesi gondolatokat formalizáló John Hicks szerinte tökéletes piacokról,

nulla szállítási költségről és egyetlen egyensúlyi piaci árról beszél, a valóságban azonban a termelés térben alakul, így több különböző piac és ár jöhet létre. Mosak munkája is hibás volt szerinte, hiszen ő a nemzetközi kereskedelem általános egyensúlyi elméletét alkotta meg tér nélkül. Isard ezért a neoklasszikus modellek térbeli, tehát egy általánosabb változatát hozta létre, amelynek a korábbi, tér nélküli változatai egy speciális, nulla szállítási költségű esetnek tekinthetők (NIANGLANG, P. S. 2010).

A neoklasszikus közgazdaságtan térelméleti megfelelője a neoklasszikus telephely-elméletek irányzata volt. Ez a neoklasszikus, kínálatra és termelésre fókuszáló irányzat térbeli kiterjesztése, illetve a neoklasszikus közgazdaságtan imperializmusának megnyilvánulása és a (tudományos) tér meghódítása. Létrejöttét az indokolta, hogy a homo economicus és a legtöbb gazdasági elemzés számára korábban csak idődimenzió létezett: így a folyamaton, az időbeliségen nagyobb hangsúly volt, mint a változó alany környezetének leírásán (NIANGLANG, P. S. 2010).

A 20. század első felétől létrejövő helyelméletek azonban nagyrészt csupán egy szemponttal bővítették a modelleket, ez pedig a távolság volt. Emiatt nem is földről, hanem térről beszélhetünk, hiszen csak a távolság került be a termelési függvényekbe egy újabb inputként, azaz költségelemként, feltételezve, hogy a termelés tere nem egy változékony kulturális-politikai tér, hanem csupán egy input, amely mindig és mindenhol ugyanolyan körülmények között alakítható kibocsátássá (NIANGLANG, P. S. 2010).

Miközben a távolság egy újabb inputtá vált, maga a földtulajdon, amely egyediségéből és szűkösségéből adódóan alapvető a termelési folyamatban, összevonódott a tőkével (MACFARLANE, L. 2017). Termelési tényező helyett egy körülményként tekintettek rá, amelyet a vállalatok figyelembe vehetnek (a Solow-féle híres növekedési modell a gazdasági növekedést csak tőkefelhalmozással és munkaerővel magyarázza). Hol, hogyan és miért az adott kétdimenziós földrajzi helyen szerveződik meg a termelés: erre a kérdésre keresett választ a neoklasszikus irányzat.

A főáramú közgazdaságtanban a földrajz ugyanakkor továbbra sem jelenik meg jelentősen, bár a Nobel-díjas Paul Krugman létrehozott egy földrajzi megközelítésű elméletet a kilencvenes években (SOKOL, M. 2011), ami új gazdaságföldrajz (*new economic geography*) néven vált ismertté. A modern főáramú gazdaságföldrajz neki köszönhetően vált elterjedt elemzési formává. SHEPPARD (2013) ezt földrajzi közgazdaságtannak nevezi, mert szerinte a földrajzi szempontok csupán exogén adottságok a hasznossági függvényeket maximalizáló fogyasztók és a profitfüggvényeket maximalizáló termelők számára. Ezért szerinte érdekesebb a földrajzi gazdaságtan – nem pedig a gazdasági földrajz – gazdasági elemzéseit figyelembe venni, mert a geográfián belülről kialakuló gazdasági elemzések alkalmasak valójában a kapitalizmus természetének elemzésére.

Egy példa erre a Portertől származó globális-lokális paradoxon, amely arra utal, hogy a globalizáció miatt, azaz a szállítási költségek relatív csökkenésének köszönhetően a termelési inputokhoz vagy a fogyasztói piacokhoz való közelség fontossága csökken. Így a globalizációnak köszönhetően az elmélet szerint már perifériás helyzetekben is elképzelhetők versenyképes, innovatív vállalatok. A paradoxon lényege ugyanakkor az, hogy bár a globalizáció hatására a vállalatok tevékenysége az egész bolygóra kiterjed és termelési láncok az egész bolygót átfogják, mégis megfigyelhető egy koncentráció – különösen a magas hozzáadott értékű termelési szakaszokban – és a globális értékláncok hazai bázisának elkülönülése, illetve annak koncentrációja néhány jól körülhatárolható régióra (LENGYEL, I. 2010).

A paradoxon rávilágít a föld kettős értékteremtő szerepére is, amely egyrészt a mezőgazdasági termelésből, másrészt az elhelyezkedéséből adódik. Egy magyarázatot jelent a föld szerepének visszaszorulására az, hogy a mezőgazdasági termelés a GDP-ből drasztikusan csökkent az újkorban. Míg korábban a mezőgazdaság jelentette az elsődleges értékteremtést, addig az USA-ban 1869-ben a GDP 37,5 százalékát, 2006-ban pedig csak a GDP 0,8 százalékát adta (ALSTON ET AL., 2009). Fontos megjegyezni, hogy a föld értékteremtő ereje ezzel csak látszólag csökkent jelentéktelen szintre, valójában csupán az értékről való gondolkodás és a GDP, mint domináns mérőszám miatt vált láthatatlanná, miközben paradox módon az elhelyezkedésből származó, “lokációs-erőforrás” szerepe folyamatosan nőtt. A föld-felfogás a nyugati tudományban a pénzügyi szektor egyfajta tükörképe volt: a 19. századig a pénzügyi szektort a reálgazdaságon “élősködőnek” tekintették még a főáramú közgazdászok is, majd a marginalista forradalomtól kezdődően egy költség helyett értéként kezdték megjeleníteni a GDP-ben, összetévesztve az értéket a pénzzel és a pénzben megjelenő összegekkel (MAZZUCATO, 2018).

A földrajzi gazdaságtan tehát a fenti megközelítésekkel jobban képes a kapitalizmus természetének megértésére. E “természet” alatt arra utalunk, hogy a pénzügyiesedés következtében a tőke másként, más térben kezd mozogni mint a munkaerő, ez pedig meghatározza a kettő alkuerejét is, hatalmi egyenlőtlenségeket hozva létre (BROOKES, M. 2013). Több szerző szerint a tőke nem csak elfoglalja, hanem teremti is a teret, és ez valóban jól megfigyelhető az offshore adóparadicsomok esetében. Érdekeség azonban, hogy a munkaerőt, mint aktív szereplőt még a marxista megközelítések is figyelmen kívül hagyják, és a tőke önmagát reprodukáló térbeli tevékenységére figyelnek (HEROD, A. 1997).

RYAN-COLLINS és társai (2017) hivatkoznak Mason Gaffney és Fred Harrison amerikai közgazdászokra, akik szerint a föld elméletekből való eltűnésének politikai okai lehettek. Megmutatják, hogy John Bates Clark és követői az amerikai vállalati és földtulajdonosi érdekcsoport támogatását élvezték, akik meg kívánták előzni a Henry George-féle földadóztatási elméletek szakpolitikává válását. A klasszikus, a jövedelemelosztás problémáit és a járadékokat elemzők osztályalapú és a földtényezőt figyelembe vevő elméletek megvalósulása a leggazdagabbak vagyonának jelentős részét ugyanis felemésztette volna (GAFFNEY, M. 1994). DALY és társai (1989) szerint a földtényező eltűnése a társadalmi-gazdasági valóság átalakulásához, a földtulajdonos réteg visszaszorulásához és a tőketulajdonos vagy éppen a dolgozó csoportok erősödéséhez köthető, mivel az ipari forradalomnak köszönhetően a nemzeti össztermék egyre kisebb része kötődött a földbirtokos arisztokráciához. Az olyan megerősödő szektorok, mint a textilipar már látszólag csupán közvetetten kapcsolódtak a földbirtokhoz, az érték előállítójává az ember munkaereje és a gépi technológia kettőse vált.

Így az amerikai akadémiai intézmények létrejöttét támogató elit hatására a föld a neoklasszikus gazdasági tankönyvekben már nem jelent meg, még ha a kutatók rendre meg is említették a föld szerepét (CZECH, B. 2009). Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a földtulajdonos szűkösségéből eredő járadékprobléma nem vált az akadémia részévé (a hatalom és a közgazdaságtan kölcsönhatásainak elemzéséért lásd HARING, N. és DOUGLAS, N. 2012). A profitadó ebből a szempontból kedvezőbb a felső egy százaléknak, hiszen a tőkét és a profitot el lehet rejteni a tőke globális mozgásterének kiszélesítésével, a földtulajdont viszont szinte lehetetlen. Ez a kihívás ösztönözte az ökológiai közgazdaságtan létrejöttét is, amely szerint a földtényezővel együtt a természeti környezetet is kihagyták a közgazdasági gondolkodásból. Ezért ez az irányzat olyan új termelési függvényeket alkot meg, amelyek a

termelés inputjaiként már a tőke és a munka mellett a természeti erőforrásokat is megjelenítik (CZECH, B. 2009).

E megközelítés helyett a neoklasszikus helyelméletek a térben is a (matematikai) egyensúlyt keresik. A fő probléma szerintük a költség és a távolság, amelyek hatására létrejönnek a térbeli egyensúlyok. Az összetettebb modellek még a munka és a tőke térbeli áramlásával is foglalkoznak, bár a földtényezővel általában nem. A távolság, mint költség értelmezése köti össze THÜNEN (1842), WEBER (1909), LÖSCH (1940), ISARD (1956) és CHRISTALLER (1933) munkásságát is. E témához társul a kapcsolódás, az elérhetőség kérdése is és ezekből következik az agglomerációs elmélet is, miszerint a vállalatok a piachoz közel igyekeznek megtelepedni, így térbeli koncentrálódás jön létre.

Az ötvenes-hatvanas évek Paul Krugmanig ívelő neoklasszikus irányzata mellett továbbra is léteztek alternatív elméletek. Jól ismert alternatíva a strukturalista politikai gazdaságtani megközelítés, amely kevesebb matematikai szigorral, de sajátos logikai struktúrákkal elemzi a világ egyenlőtlenségeit (lásd MISSIO ET AL., 2015). A hetvenes évektől a kapitalizmus társadalmi-gazdasági-hatalmi struktúráinak elemzése ismét egyre fontosabbá vált (SOKOL, M. 2011). Emellett a tudománybeli kulturális fordulat is hozzájárulhatott az intézményi, viselkedési és evolúciós regionális elméletek fejlődéséhez. Ez alatt azt az "új gazdasági földrajzot" értjük, amely már a közgazdaságtan előtt jár abban az értelemben, hogy visszahozta a plurális módszertani megközelítéseket és nem nevez ki egyetlen legitim tudományos nyelvet (ami azért fontos, mert a módszertani nyelv határozza meg, hogy milyen kérdéseket lehet vizsgálni).

Az új gazdaságföldrajz új kérdéseket vet fel: nem egy költségelemre redukálja a teret, hanem arra is kíváncsi, hogy a gazdasági termelés térbeli elrendeződése hogyan alakít más társadalmi és gazdasági folyamatokat, és így akár a rendkívül releváns egyenlőtlenség kutatásához is hozzá tud járulni. Sőt, valójában az új irányzat meglehetősen rugalmas a témaválasztások szempontjából is. Erre szükség is van, mivel a globalizációval a tér szerepe nem csökken, hanem növekszik (SOKOL, M. 2011), ráadásul a neoklasszikus és a strukturalista közgazdaságtan is csekély szerepet szán az olyan puha tényezőknek, mint a kultúra, a pszichológia, az intézmények, a hálózatok, vagy a tanulás. Azt a hirtelen gazdaságtudományi és kormányzási változást, amelyet a nyolcvanas évek neoliberalizmusnak nevezett gondolköre hozott a korábbi államvezérelt gazdaságpolitikákkal szemben és tett főárammá a posztoszocialista térségben, szintén a geográfiai elemzések kezdték kutatni (SHEPPARD, E. 2013). Az ideológiák, az értékek és a jógyakorlatok térbeli terjedése szintén kívül esik a neoklasszikus helyelméleteken.

Már eddig is utaltunk arra, hogy minden közgazdasági elméletnek van egy térbeli kiterjesztett tükörképe: a strukturalista elmélet a klasszikus közgazdászok elosztást vizsgáló megközelítéséhez igazodik, a marxi gondolatokhoz hasonlóan a tőke és a munkaerő térbeli viszonyait ragadja meg. Például a gazdasági tőke térbeli mozgását, amint olyan helyeket keres, ahol értéktöbbletet tehet szert. A kapitalizmus belső egyenlőtlenségei pedig a térben is megjelennek, a centrum-periféria, a munkamegosztás és a termelési láncok viszonyaiban (NÖLKE-VLIEGENTHART, 2009). A neoklasszikus helyelméletek elosztás és egyenlőtlenségek helyett a termelésre, a tőke szempontjaira fókuszálnak, amikor a teret egyszerű költségelemként kezelik: emiatt az irányzat számára a távolságok mérése az elsődleges. Azt azonban többek között figyelmen kívül hagyják, hogy a gazdaságban és a társadalom-

ban a földtulajdon a társadalom megszervezésének alapeleme, a társadalmi státusz fő forrása is egyben (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002).

Egy másik irányzat az evolúciós közgazdaságtan, amely térbeli megfelelője a térbeli tanulási folyamattal, tudásfelhalmozással, tacit és explicit tudással foglalkozó gondolkör, amely szintén újabb témák, például a pénzügyi központok kialakulásának elemzésére alkalmas (BOSCHMA-MARTIN, 2010). A szakaszelmélet a gazdasági szektorok súlyának változásából eredő gazdasági fejlődési szakaszokat, a cikluselmélet a termékek és iparágak életciklusát, a hullámelmélet pedig az innovációs hullámokat elemzi – ezek egyaránt az egyensúlyi gondolkodást mellőző és a változást előtérbe helyező evolúciós irányzat változatai. Az evolúciós elméletek hangsúlyozzák, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan az egyensúlyokat elemzi, de ezzel azt kockáztatja, hogy irrelevánssá válik, mivel a való világot egyensúlytalanságok jellemzik. A föld, mint termelési tényező elemzése az új gazdasági földrajz keretében kaphat tudományos teret, az erre tett egyik első kísérletet látjuk RYAN-COLLINS és társai (2017) könyvében.

A FÖLD A 21. SZÁZADI ELMÉLETEKBEN

Az egyenlőtlenségeket a főáramú közgazdaságtan és a közvélemény is hajlamos tér nélkül, vertikálisan elképzelni. Hozzá kell tennünk, hogy a 20. század második felére egyes elméletek a termelésből a föld után már a munkát is mellőzték, így az egyetlen termelési tényező a tőke maradt (ezen belül az emberi tőkét lehetett beruházásokkal fejleszteni, ami azt jelentette, hogy a föld után a munka is “beolvasztható” a tőke kategóriájába; HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). A geográfia nem csak abból a szempontból segíthet, hogy megmutatja, hogy az egyenlőtlenségek (például a tőke és a munka jövedelmei) elsődlegesen térben értelmezhetők, hanem abban is, hogy rámutathat a járadékra, az egyenlőtlenségeket növelő tényezőre. E földjáradékot már nem az határozza meg, hogy a még szabad területek mennyire termékenyek (ezt vizsgálta a klasszikus David Ricardo), hiszen egyre kevesebb értékes, tulajdonos nélküli föld marad; ehelyett a járadék már a földtulajdon elhelyezkedéséből ered (RYAN-COLLINS, J. és társai, 2017). Mivel az egyes közgazdászok által az új, kreatív osztálynak nevezett magasan képzett informatikai, mérnöki és pénzügyi szakemberek mindinkább globális központokban tömörülnek, az itteni területek relatív értelemben rendkívül szűkössé válnak, amely növeli a tulajdonosok monopolerejét.

A 21. századi közgazdaságtannak fel kell ismernie, hogy a föld mégsem azonosítható a tőkével (de a munka- vagy más tényezőkkel sem vonható össze, amikor az egyenlőtlenségeket elemezzük). A tőkével szemben a földtényezőt sokkal korlátozottabban lehet termelni vagy újratermelni és esetében nehezen értelmezhető az értékcsökkenés jelensége is. Emiatt a föld esetében a nettó és bruttó érték között nincs különbség. Ráadásul hosszú távon a tőkével, például a gépekkel szemben a föld értéke nem csökken, hanem növekszik, ami annak eredménye, hogy nem termelhetünk több termőföldet, azaz a kínálat rögzített, de legalábbis nem növekszik a népességbővüléssel hasonló ütemben. Míg a technológiai fejlődés hatására a legtöbb termék ára csökken, ez nem igaz a földre, amelynek ára még inkább emelkedik, ha több jövedelem marad a gazdaság szereplőinél. RYAN-COLLINS és társai (2017) hivatkoznak KNOLL és társai (2014) elemzésére, amely megmutatta, hogy 14 fejlett gazdaságban 1950 és 2012 között a lakásárak növekedésének 81 százalékát a területek árának emelkedése okozta.

A hely, mint érték tehát egyre fontosabb, azonban a gazdasági elemzésekben, sem a közvéleményben nem válnak el az épített ingatlanok a földtulajdontól (MACFARLANE, L. 2017). A korábban bemutatott elméleti tendenciák odáig vezettek, hogy jelenleg a fejlett országok statisztikai hivatalai számtalan gazdasági változót mérnek, a föld értékének változásait kivéve. Az amerikai, vagy brit statisztikai hivatalok (a GDP számításához használt nemzeti számlák rendszerében) nem kezelik külön kategóriaként a földtulajdont. Így a háztartások vagyonát és tőkenyereségeit sem lehetséges megfelelően mérni. Az elméletek szakpolitikai hatását mutatja, hogy a brit statisztikák a gyakorlatban is összevonják a földtulajdont más eszközökkel, annak ellenére, hogy a földtulajdon az egyik legnagyobb és legfontosabb vagyoneszköz a gazdaságban (MACFARLANE, L. 2017).

Nagy-Britanniában 1995 és 2015 között a nem pénzügyi eszközök közül az ingatlanok értéke nőtt négyeszeresre miközben az ingatlanok száma alig változott, míg az ipari épületek, gépek, és technológiai eszközök értéke ehhez képest alig emelkedett (az ingatlanok értékét nagy részben valójában a terület elhelyezkedéséből származó értéke mozgatja; MACFARLANE, L. 2017; ONS, 2017). Ami azt jelenti, hogy egy olyan eszköz értéke emelkedik a leginkább, amelyet a közgazdászok és a statisztikák figyelembe sem vesznek teljesen, és amely általában közvetlenül nem vesz részt a termelésben. Így pedig a legnagyobb vagyongyarapodást a vizsgált időszakban Nagy-Britanniában nem azok könyvelték el, akik megtakarítással vagy termeléssel járultak hozzá a nemzeti jövedelem gyarapodásához (ahogyan az a neoklasszikus közgazdaságtanból következne), hanem azok, akik járadékra tudtak szert tenni (amely viszont a földrajzi megközelítésben jelenik meg).

E járadékok pedig azoknak "járnak", akik kizárólagos ellenőrzést gyakorolnak a földterület, mint szűkös jószág felett – ahogyan például Henry George, a téma 19. századi amerikai kutatója azt leírta. George felvetette, hogy miért járhat járadék a földtulajdonosoknak a tulajdonlásból eredően. Szerinte ha saját munkájukat, vagy tőkéjüket használják és vállalnak azokkal kockázatot piaci tevékenységük során, akkor e jövedelemre lehetnek csupán jogosultak, ahogyan mindenki más (BRAUND, M. 2005). George szembement azzal az amerikai hagyománnyal, amely a föld kínálatát végtelennek, emiatt azt elemzésre kevésbé méltónak tartotta (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). Sőt, a földmonopóliumok problémájának megfogalmazásának előfeltétele volt, hogy kimondja a földtényező korlátosságát. Emiatt célozta George a földjáradékok szétosztását a közösség tagjai között. Nem véletlen, hogy őt tartják az utolsó klasszikus közgazdásznak (HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002).

A fentieknek jelentős makrogazdasági következményei vannak. A lokációért való küzdelemmel a földtulajdonosok monopolhelyzete automatikusan növekszik (anélkül, hogy ők a kartellező vállalatokhoz hasonlóan bármit tettek volna e pozícióért), így pedig egyre nagyobb rendszeres jövedelmekre tesznek szert. Ezt a monopolhelyzetből eredő bérleti díjat nevezzük járadéknak. RYAN-COLLINS és társai (2017) szerint a termelékenység stagnálását is magyarázhatja mindez, sőt a gazdasági növekedés általánosan megfigyelhető világgazdasági lassulását is. A földjáradék (más járadékok, például a szabadalmi és szellemi tulajdoni monopóliumok mellett) jövedelmet csoportosít át a gazdaság termelő és dolgozó részétől a legfelső egy százalék számára, akik viszont nem költik és fogyasztják el a felhalmozódó jövedelmeiket.

Kutatások pedig azt is bizonyították, hogy a felhalmozódó járadékok és profitok nem szükségszerűen növelik a beruházásokat sem. Ez csökkentőleg hat a gazdaságban a keresletre, amely a növekedés

gátjává válik. A felhalmozódó tőke termelékeny beruházások helyett az adózási szempontból viszonylag kedvező ingatlanberuházásokba áramlik (RYAN-COLLINS és társai, 2017). Ez az ingatlanszektorba áramló banki forrásokkal együtt ingatlanbuborékokat okoz, tovább növelve a leggazdagabb csoportok járadékait, miközben e források a tőkeeszközökből hiányoznak: így bár az ingatlanárak emelkednek, a termelékenység és a bérek is stagnálnak (PARRAMORE, L. 2014). Sok esetben külön törvények születnek a földterületek felhasználására, amelyek végső célja exkluzív térségek és az emelkedő árak elérése (WHITE, G. B. 2015). A jó és kedvezőtlen elhelyezkedésű területek birtokosai között e folyamatok felerősítik a vagyoni különbségeket hosszú távon, ahogy azt Henry George is kifejtette: szerinte a kapitalizmus nem rendelkezik alternatívával, azonban van egy elsődleges problémája, a földtulajdon koncentrációja. A szegénység így nem a képességhiány, vagy a szűkösség eredménye, hanem az, hogy a megtermelt jövedelem egy része járadék formájában a tulajdonosokhoz áramlik (BRAUND, M. 2005).

A Nobel-díjas Joseph Stiglitz szerint pedig téved az egyenlőtlenségeket kutató Thomas Piketty, mert nem veszi észre, hogy az egyenlőtlenségek nagy részét a városi földterületek értéke vezérli (PARRAMORE, L. 2014). Emiatt a vagyon növekszik, de ezt el kell választani a tőke fogalmától, amely nem nő (PARRAMORE, L. 2014; MACFARLANE, L. 2017). Ebből következhet, hogy ha ismét különválasztjuk a földtulajdont a tőkétől, ahogyan azt a klasszikus közgazdaságtan tette, de a neoklasszikus "elfelejtette", akkor a vagyon-tőke különbséget is jobban megérthetjük. Végül, ha a járadék nemzeti jövedelemből való részesedése növekszik, akkor a munka és a tőke egyre kisebb részt tud megszerezni a különböző tényezők által együttesen megtermelt nemzeti jövedelemből, mert az extraprofitként a termelésben közvetlenül részt nem vevő tulajdonosokhoz áramlik. A tőke ugyanakkor erősebb alkuerővel rendelkezik, mint a munka, mivel utóbbi már semmilyen földtulajdonnal nem rendelkezik, amely megélhetését biztosítaná, így el kell fogadnia a felkínált bért (BRAUND, M. 2005). E folyamatok pedig a terület lokációján múlnak majd, amelyről a lokációelmélet paradox módon nagyrészt megfeledezett (BRAUND, M. 2005).

KÖVETKEZTETÉSEK

A 21. században a földnek, mint termelési tényezőnek, vissza kell térnie a közgazdaságtanba, miként azt MACFARLANE (2017) és RYAN-COLLINS (2017) javasolják. Bár léteznek új tudományos irányzatok (mint az ökológiai, az agrár-, vagy a városgazdaságtan) amelyek figyelembe veszik annak egyes tulajdonságait, ezek sok esetben marginalizált pozícióban vannak a tudományos intézményrendszeren belül (ezen alternatív irányzatok összegzését adja HUBACEK, K. és BERGH, J. 2002). Az a kérdés is felmerül, hogy hogyan, milyen feltevésekkel élve jelenítsük meg ezt az új dimenziót a gazdasági gondolkodásban. A regionális gazdaságtanként oktatott tudásanyag szerteágazó: a verseny térbeli modelljein, a regionális fejlődésgazdaságtanon keresztül a hálózatelméletig számos megközelítést tartalmaz. Azonban ezek az irányok sem helyezik elsődleges szerepbe a járadékot.

Tanulmányunkban a szakirodalom nyomán, egy sajátos elmélettörténeti értelmezési kísérletben mutattuk be, hogy miként tűnt el a föld a főáramú közgazdaságtani elméletből, és miért kell újra "visszatérnie". A neoklasszikus közgazdászok a földet meghaladott, a tőketényezőbe beolvasztható termelési tényezőnek tartották és úgy vélték, hogy hasznos egyszerűsítés a területet és például az

azon fekvő gyárat egységként kezelni (RYAN, C. K. 2002). Azonban a gazdasági növekedés környezet-szennyezéssel vagy jövedelmi egyenlőtlenségekkel való kapcsolata talán épp azért maradt rejtve a tudományban, mert a föld, a hely, a tér dimenziója nem, vagy túlzottan leegyszerűsítve jelent meg a modellekben.

A 21. századi közgazdaságtannak tehát fel kell ismernie, hogy a föld mégsem azonosítható a tőkével. Az értékteremtésről való köz- és közpolitikai gondolkodásnak is változnia kell, hogy az új kihívásokra választ adhasson a gazdaságpolitika. Egy ilyen kihívás a kreatív tehetségekért való globális verseny és a nemzeti városokból regionális, illetve globális gazdasági-pénzügyi központok létrehozása. Ehhez az is fontos, hogy az államokon belül megfelelő regionális, fejlesztési, jövedelem- és lakhatási politikák működjenek, amelyek fenntarthatóvá teszik a gazdasági növekedést. Erre a neoklasszikus közgazdaságtan korlátozottan képes, mert az csak látszólag vizsgálja a teret, valójában költségtényezőre redukálja azt. Ezért érdemes olyan elméletekhez fordulni, amelyek alaposabb megértésre törekednek, amelyek azonban sok esetben nem a közgazdaságtan területéről, hanem a földrajzon belülről érkeznek.

Oláh Dániel, PhD hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,

Földtudományok Doktori Iskola

e-mail: olh.daniel@gmail.com

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALSTON, J.M. – JAMES, J.S. – ANDERSEN, M.A. – PARDEY, P.G. (2010): *A Brief History of U.S. Agriculture*. In: Persistence Pays. Natural Resource Management and Policy, vol 34. Springer, New York, NY
- BOSCHMA, R. – MARTIN, R. (2010): *The Aims and Scope of Evolutionary Economic Geography*. Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG) 1001, Utrecht University, Department of Human Geography and Spatial Planning.
- BRAUND, M. (2005): *The Possibility of Progress*. London, Shephard-Walwyn. p. 350.
- BROOKES, M. (2013): *Varieties of Power in Transnational Labor Alliances. An Analysis of Workers' Structural, Institutional, and Coalitional Power in the Global Economy*. Labor Studies Journal. 38(3), pp. 181-200.
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer, Jena, 331. p.
- CZECH, B. (2009): *The neoclassical production function as a relic of anti-George politics: Implications for ecological economics*. Ecological Economics. 68(8-9), pp. 2193-2197.
- DALY, H.E. – COBB, J.B. – COBB, C.W. (1989): *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
- FARKAS, B. – LENGYEL, I. (2000): *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2000. JATEPress, Szeged. 298. http://acta.bibl.u-szeged.hu/37415/1/gtk_2000.pdf
- FOLDVARY, F. E. (2006): *The Complex Taxonomy of the Factors*. The American Journal of Economics and Sociology. 65(3), pp. 787-802.
- GAFFNEY, M. (1994): *Neo-classical Economics as a Stratagem against Henry George*. In: GAFFNEY, M. – HARRISON, F. (szerk.): *The Corruption of Economics*. London, Shephard-Walwyn, pp. 29-163.
- HÄRING, N. – DOUGLAS, N. (2012): *Economists and the Powerful. Convenient Theories, Distorted Facts, Ample Rewards*. Anthem Press.
- HEROD, A. (1997): *From a Geography of Labor to a Labor Geography: Labor's Spatial Fix and the Geography of Capitalism*. Antipode. (29)1, pp. 1–31. Online: <http://sites.middlebury.edu/igst404/files/2014/01/Herod-Labors-Spatial-Fix.pdf> (letöltés ideje: 2018. 01. 13.)
- HUBACEK, K. - BERGH, J. (2002): *The Role of Land in Economic Theory*. International Institute for Applied Systems Analysis. Interim Report, IR-02-037.
- ISARD, W. (1949): "The General Theory of Location and Space Economy". In Quarterly Journal of Economics. Vol.63, 1949, pp. 476-506.
- ISARD, W. (1956): *Location and space-economy: a general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade, and urban structure*. Cambridge, MIT Press. p. 369.
- ISLAHI, A. A. (2014): *History of Islamic Economic Thought*. Cheltenham UK, Edward Elgar, 136. p.
- KNOLL, K. – MORITZ, S. – THOMAS, S. (2014), "No Price Like Home: Global House Prices, 1870-2012", CEPR Discussion Paper No. 10166.
- LENGYEL, I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 385 p.
- LÖSCH, A. (1940): *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*. Gustav Fischer, Jena. 348 p.

- MACFARLANE, L. (2017): *To solve the housing crisis, we need to fix our broken land economy*. Open Democracy. Online: <https://www.opendemocracy.net/neweconomics/solve-housing-crisis-need-fix-broken-land-economy/> (letöltés ideje: 2018. 01. 17.)
- MAZZUCATO, M. (2018): *The Value of Everything*. PublicAffairs. 384 p.
- MISSIO, F. – JAYME YR, F.G. – OREIRO, J.L. (2015): *The structuralist tradition in economics: methodological and macroeconomics aspects*. *Revista de Economia Política*, 35(2), pp. 247-266.
- NIANGLANG, P. S. (2010): *An Analysis of Spatio-Economic Dimensions in Micro-Level Planning: A Case Study of Nongtraí Area in Meghalaya*. PhD Thesis. Gauhati University.
- NÖLKE, A. – VLIEGENTHART, A. (2009): *Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe*. *World Politics*, 61(4), pp. 670-702.
- OFFICE FOR NATIONAL STATISTICS (ONS) (2017): *Blue Book 2017*. Online: <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/compendium/unitedkingdomnationalaccountsthebluebook/2017> (letöltés ideje: 2018. 01. 15.)
- PARRAMORE, L. (2014): *Stiglitz: Economics Has to Come to Terms with Wealth and Income Inequality*. Institute for New Economic Thinking. Online: <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/economics-has-to-come-to-terms-with-wealth-and-income-inequality> (letöltés ideje: 2018. 01. 14.)
- POTIER, J.-P. (2011): *The Socialism of Léon Walras*. *L'Économie Politique*. 51(3), pp. 33-49. Online: http://www.cairn-int.info/article-E_LECO_051_0033--the-socialism-of-leon-walras.htm (letöltés ideje: 2018. 01. 10.)
- RYAN, C. K. (2002): *Land as a Factor of Production*. *American Journal of Economics and Sociology*. 61(5). pp. 7-25.
- RYAN-COLLINS, J. – LLOYD, T. – MACFARLANE, L. (2017): *Rethinking the Economics of Land and Housing*. London, Zed Books, 280 p.
- SCHUMPETER, J., A. (1954): *History of Economic Analysis*. London, Boston, Sidney: George Allen & Unwin
- SHEPPARD, E. (2013): *Rethinking Capitalism from a Geographical Perspective*. *Annals of the Association of Economic Geographers*. 59(4), pp. 394-418. Online: <http://www.geog.ucla.edu/sites/default/files/users/esheppard/JAEG%20final%20proof.pdf> (letöltés ideje: 2018. 01. 08.)
- SOKOL, M. (2009): *Economic geography. Study Guide*. Online: http://www.londoninternational.ac.uk/sites/default/files/programme_resources/lse/lse_pdf/subject_guides/gy2164_ch1-3.pdf (letöltés ideje: 2018. 01. 06.)
- STILWELL, F. – JORDAN, K. (2004): *The political economy of land: putting Henry George in his place*. *Journal of Australian Political Economy* 54, pp. 119-134.
- THISSE, J.-F. (2011): *Geographical Economics: A Historical Perspective*. *Recherches économiques de Louvain*, 77. pp. 141-168.
- VON THÜNEN (1842): *The isolated state* (ford.: Wartenberg CM, 1966). Oxford, Pergamon Press. p. 304.
- WALKER, D. A. (1987): *Walras, Léon*. In: John Eatwell et al. (szerk.): *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 4 (Q to Z), Macmillan Press, pp. 852–863.
- WEBER, A. (translated by Carl J. Friedrich from Weber's 1909 book): *Theory of the Location of Industries*. Chicago, The University of Chicago Press. p. 256.

WHITE, G. B. (2015): *How Zoning Laws Exacerbate Inequality*. The Atlantic. Nov. 23. <https://www.the-atlantic.com/business/archive/2015/11/zoning-laws-and-the-rise-of-economic-inequality/417360/>
(letöltés ideje: 2018. 01. 12.)